

TÁRGYORIENTÁLT ONTOLÓGIA

Az ezredfordulón kialakuló tárgyorientált ontológia (*object-oriented ontology*, OOO) olyan tárgy- és anyagközpontú filozófiai nézet, amely a világ leírásában a dolgokat, a tárgyakat és az élőlényeket egyenlően kezeli. Kérdései a művészetre, a kultúra- és társadalomtudományokra, illetve a múzeummal kapcsolatos gondolkodásra egyaránt hatottak. Az OOO kapcsán, úgy tűnik, az alteritás (elkülönbözés, idegenség) újragondolása megkerülhetetlenné válik, és ez érinti a részvételiség kérdését is.

A fogalom sajátosságai és háttere

A tárgyorientált ontológia mint filozófiai megközelítés sajátossága, hogy szakít a reprezentáció és az ember világban elfoglalt helyének kitüntetett szerepével, a tárgyakat helyezi a középpontba, és azonos szinten kezeli az élő és emberi résztvevőkkel, emellett a tárgyak autonómiáját és részleges hozzáférhetőségét hangsúlyozza. A megközelítés az elmúlt évtizedben nagy hatást gyakorolt a médiatudományra, az esztétikára, a feminizmusra, a művészetre és a kurátori gyakorlatra, továbbá *ontológiai fordulat* néven önálló szemléletként jelent meg a **kulturális antropológiában** és a muzeológiában (Holbraad–Pedersen 2017).

Wilhelm Gábor: Az OOO, az ANT és rokon irányzatai mind tárgyközpontúak, ugyanakkor számos tekintetben eltérnek az anyagikultúra-kutatástól (*material culture studies*). E két nagy tárgyorientált megközelítés kapcsolatával foglalkozik részletesen Hicks és Beaudry (2010).

Az OOO széles körű hatása nagyrészt azzal magyarázható, hogy a tárgyak *autonómiájára* hívja fel a figyelmet, ezzel jelentősen átalakítja a társadalom, a környezet és a tágabb világ képéről korábban elterjedt felfogást. A dolgok ágens (aktív) jellegéből, szerepéből, kapcsolathálózatokban való működéséből, a tárgyakban jelen lévő lehetőségekből kiindulva az OOO elutasítja az emberek privilegizált helyét a világ dolgai között. Eszerint a világban csak *tárgyak* léteznek, a legkülönbözőbb formában és nagyságban, egyetlen, *nem hierarchikus* szinten. Bár a tárgyak sokféle kapcsolatba lép(het)nek egymással, ezt sohasem egészként, teljes mivoltukban teszik, hanem csak adott, kontextusonként változó részlegességükben. A tárgyaknak tehát mindig van ismeretlen oldaluk, fel nem tárulkozó sajátosságuk. Formálisabb megfogalmazásban: a tárgyak operacionálisan zárt rendszerek, ily módon csak szelektíven kapcsolódnak egymáshoz; visszahúzódva léteznek velünk és *egymással* szemben egyaránt. Az egyes tárgyak (és leírások) éppen ezért nem képesek megragadni a másikat a maga teljességében, csak adott szemszögből tudják lefordítani, absztrahálni.

A tárgyak nem merülnek ki teljesen kapcsolataikban (és minőségeikben), melyek mindig kontingensek (maradnak), és alapvetően nem merülnek ki az emberi cselekvésekben vagy reprezentációkban sem. Saját szubsztanciával rendelkeznek, ennek révén képesek reagálni vagy cselekedni, illetve visszahúzódní. A dolgoknak ily módon saját megkülönböztetések vannak, ezáltal saját környezetet teremtenek. Lokális megjelenéseik szelektív módon nyitottak vagy zártak a környezet aspektusaihoz képest. A szubsztancia teszi lehetővé, és egyben korlátozza is az adott minőséget. A dolgok tehát mindig más dolgokhoz *képest* válaszolnak, cselekszenek. Ily módon minden egyes tárgy nemcsak csomópont egy nagyobb hálózatban, hanem kiindulópont is: egy nagyobb ökológia része, amely saját ökológiát hoz létre.

Az OOO mint metafizika Graham Harman amerikai filozófus 1999-es disszertációjában nyerte el első formáját tárgyorientált filozófia (*object-oriented philosophy*) néven, majd ezt módosította 2009-ben Levi Bryant amerikai filozófus tárgyorientált ontológiára. A teória fő forrása máig Harman négy könyve (2002, 2005, 2009, 2010), valamint Bryant (2011) és Ian Bogost (2012) művei. Az OOO a spekulatív realizmus (SR) meghatározó elemeként vált szélesebb körben ismertté, elterjedéséhez pedig nagymértékben járult hozzá művelőinek internetes médiumhasználata (blog, twitter, ebook, facebook, podcast stb.). A környezet, az ezzel kapcsolatos ökológiai szemlélet hangsúlyozása jól közelíti az OOO-t a mai világ problémáihoz: a globalizációhoz, a környezeti és éghajlatváltozáshoz, az antropocénához (Gibson 2014: 14.).

Az OOO három meghatározó hátere a heideggeri eszközfilozófia – azaz az eltérő kapcsolatunk a tárgyakkal –; a Kuhn-féle paradigmaelmélet – vagyis a sokféle eltérő *világfeltételezése* –; valamint a *praxis* fordulat – amely az interpretatív és szimbolikus irányzatot, azaz a reprezentáció kitüntetett helyét bíráló szemlélet. E három irányzat együtt vezetett el az OOO demokratikus ontológiai álláspontjához: az emberközpontú látásmód feladásához (a **poszthumanista**, szimmetrikus ontológia formájában) a tárgyak ágenciájának hangsúlyozásához.

Wilhelm Gábor: A poszthumanista álláspont az emberi cselekvést (aktivitást) egy nagyobb, szélesebb keretbe illeszti.

Az OOO közvetlen előzményének tekinthető az 1980-as években kialakult, elsősorban Bruno Latour nevével fémjelzett cselekvőhálózat-elmélet (*actor-network theory*, ANT) (Akrich–Latour 1992; Callon 1980; Latour 1986). Latour és társai az első olyan filozófusok, akik megalapozták a tárgyorientált filozófiát mint metafizikát. Az ANT emberek és nem emberek hálózatait tekinti a világ alapegységeinek, melyeken belül a résztvevők egymás aktivitásait kölcsönösen közvetítik. Ez a megközelítés kínálja magát a társadalmi intézmények, szervezetek – például a múzeumok, gyűjtemények vagy kiállítások – elemzésére is (Harrison 2013; Waller 2016). Mivel a világban viszont csak hálózatok vannak, az ANT elutasítja a globális–lokális, mikro–makro dualizmust és minden más hierarchiát. A múzeum ebben a nézetben nem központilag irányított közgyűjtemény, hanem az egyes résztvevők, tárgyak, adományozók, gyűjtők, forrásközösségbeli személyek, kutatók összetett kapcsolat- és hatáseggyüttese.

Az OOO-ban és az ANT-ben is központi kérdés az ember pozíciójának decentralizálása: mindkettő megkérdőjelezi, hogy a társadalom kizárólag emberi akció és jelentés révén alakul ki és működik, és radikálisak a társadalom mibenlétének újragondolásában; vagyis a nem emberi dolgokat mint aktív szereplőket is bevonja a társadalmi világba (Waller 2016: 204.). Az OOO fókusza – az ANT-től eltérően – a tárgy maga, nem pedig tágabb hálózata, aktuális kapcsolatrendszere (Gibson 2014: 34.). Latour hibridhálózataiban éppen ezért elvész a dolgok önálló tárgyvolta, mely viszont az OOO egyik kiindulópontja (Holbraad 2011: 9.).

Az OOO-hoz kapcsolódó elméletek

Az OOO-hoz szorosan kapcsolódik az antropológia központi kérdéseit érintő ontológiai fordulat (*ontological turn*), amely a társadalomtudományok praxisfordulatából nőtt ki az 1980-as években (Holbraad–Pedersen 2017), és elmozdulást sürgetett a reprezentációs idiómáról a performatív, cselekvésközpontú leírás felé (Pickering 2015: 3, 7.). Az ontológiai fordulat a társadalom- és kultúratudományokban felfogható a posztmodern interpretatív megközelítés krízistermékeként is, és ma alapvetően módszertani eszközként működik: episztemológiai problémákra vonatkozóan tesz fel ontológiai kérdéseket (Holbraad–Pedersen 2017: X.).

Az ontológiai fordulat a különböző világok létezését, egymásmellettségét veszi komolyan (Pickering 2015: 3–4.). Ehhez a kultúrán mint reprezentáción igyekezik túllépni, és beemeli a társadalmi világba a természeti környezetet, viszonylagossá téve a természet–kultúra, ember és nem ember közötti határvonalat. A különböző világok problematikája alapvetően a Kuhn-féle paradigma, „tudományos forradalom” fogalmával került a tudományos életbe: mivel Kuhn számára az eltérő tudományos paradigmák eltérő világokat takarnak. Ez vált az OOO-n keresztül – az ontológiai fordulat részeként – a társadalom- és kultúratudományok, ezen belül a kulturális antropológia problematikájává is.

Az ontológiai fordulat része ugyanakkor az antropológia *perspektivizmus*a, mely megkérdőjelezi a természet és a kultúra megkülönböztetését, az alteritást pedig eltérő világok egymásmellettségeként értelmezi (Halbmayer 2012). Választ keres az etnográfiai adatok ontológiai státuszára, ezzel párhuzamosan újraértelmezi a tárgy és a személy antropológiai fogalmát (Holbraad 2011). A perspektivizmus fogalma ebben az összefüggésben a brazil antropológus, Eduardo Viveiros de Castro (1992, 1998) írásaiban jelent meg először, aki szerint az egyes kultúrák ontológiai eltéréseinek helye a természet és nem a kultúra. A 2000-es évektől viszont a perspektivizmus mint téma inflálódott. Az sem teljesen véletlen, hogy az 1990-es évek végén a legtöbb ANT-elemzés áttért a fenomenológiával kapcsolatos egy világ/sok perspektíva nézetről a sok világperspektívára (Mol 2010): ez tehát mint ontológiai fordulat jelenik meg, azaz a sokféle ontológiai nézet elfogadása vált elfogadottá (Fenwick–Edwards 2011: 11.).

Az OOO-hoz kapcsolódik ugyancsak a nyelvi paradigma tagadásaként megjelenő új materializmus (*new materialism*)

is, mely a dolgok konkrétságát és materialitását hangsúlyozza. Ez a megközelítés az egy szinten létező tárgyak kapcsolatait modellezi, alapvetően az *assemblage* fogalmával. Ez a legkülönbözőbb dolgokból, emberekből és nem emberekből álló kollektívákat jelent, melyek aktív közvetítőként, ágensként működnek a világban. A Manuel DeLanda (2002) mexikói filozófus által kidolgozott *assemblage* számos ponton érintkezik az ANT-ben és az STS-ben alkalmazott hálózat (*network*) és rácsozat (*meshwork*) fogalmakkal. Mindegyikre jellemző, hogy összetett jelenségek működését elemezik az összetevők, résztvevők között megosztott ágencia segítségével, újragondolva a tárgy fogalmát is (Fowler–Harris 2015). A tárgyak minden esetben komplexebb hálózat tagjai, és mindegyik maga is hálózatok együttese. A szimbolikus és a nem szimbolikus cselekvés és kapcsolat ezekben állandóan átfedi egymást, nincs valódi különbség közöttük. E nézet alkalmazására több kísérlet is történt, amelyek a múzeumot, a kiállítást, illetve a gyűjteményt értelmezik ily módon (Gibson 2014: 9.; Harrison 2013).

OOO, művészet, múzeum

Az OOO és a rokon ANT szemléletét egyre nagyobb mértékben alkalmazzák a múzeum szociológiai és kritikai kutatásaiban (lásd Hetherington 1999), illetve a **kiállításkészítés** gyakorlatában (Waller 2016), nemritkán a „materiális fordulat” címszó alatt. Ez a nézőpont a múzeumot a tudomány vagy művészet, a tárgy és a társadalom találkozásának kísérleti helyeként és folyamatként kezeli, amelyben a kapcsolatok *materiálisan* és szimbolikusán egyaránt előtérbe kerülnek. Eközben a kurátori gyakorlat kevésbé a tárgyra, inkább a tárgy tágabb apparátusára, hálózatára helyezi a fókuszot – ami a kísérletező kurátorral van egy szinten (Waller 2016: 201.).

Wilhelm Gábor: Bruno Latour és Peter Weibel például kiállítást szervezett 2005-ben a karlsruhei Zentrum für Kunst und Mediatechnologie intézetében művészek, értelmiségiek, kutatók bevonásával *Making Things Public: Atmosphären der Demokratie* címmel (Weibel–Latour 2007).

Mi lehet az oka ennek a széles körű hatásnak? A művészet esetében fontos, hogy az OOO a strukturalizmus és a posztmodern filozófia egyik alternatívájaként, lehetséges utódjaként jelenik meg. A művészet az OOO filozófiájában lehetőséget lát egy újfajta műalkotás-szemléletre vagy akár esztétikai elméletre, mely az egyes művészi tárgyakat kiemeli az emberközpontú értelmezésekből – például függetleníti az alkotó, intenció, kánon fogalmaktól –, és függetlenségükben, vitalitásukban és egyenjogúságukban szemléli, mutatja be őket (Gibson 2013; Kerr 2016). Milyen lehet a világ a nem emberek szemében? – **kérdezi számos művész.**

Wilhelm Gábor: Pamela Rosenkranz (*Our Product*, 2015, Velencei Biennále) arra volt kíváncsi, hogyan találja meg a műalkotás önállóan a közönségét. Eduardo Navarro (*Timeless Aley*, 2015, New Museum Triennial) pedig megpróbált behelyezkedni egy teknős világába. Michelle Kasprzak kurátorként az általa szervezett kiállításban (*Blowup: Speculative Realities*, 2013, Rotterdam) eleve a mai művészek és a filozófusok, tudósok együttműködéséből indul ki: vajon mi, azaz milyen világ ennek az együttműködésnek a kerete? Egy évvel korábban részt vett *The Power of Things* (2012, Dutch Electronic Art Festival) kiállításban, amely Jane Bennett *Vibrant Matter*, az

OOO keretében készült filozófiai könyvére reagált.

Ami egyértelmű és közös ezekben a vállalkozásokban: a dolog, a tárgy, a materiális visszatérése, valamint az emberi szférán túli gondolkodás meghatározó jelenléte. Ami a részt vevő művészek számára vonzó volt az OOO-ban: az emberi észlelésen való túllépés, más nézőpontok beemelése, illetve a dolgokkal kapcsolatos demokratikus álláspont létrehozása (Kasprzak 2013: 15.).

A dolgok autonómiájának figyelembevétele, a kitüntetett helyzet és nézőpont feladásának igénye az OOO valamennyi művészeti alkalmazási kísérletében jelen van. A kihívás egyértelmű: ha a dolgok és személyek közötti hierarchia összeomlik, a tárgyak belső alkotóenergiája válik láthatóvá; a résztvevők egyenrangúsága révén a kiállítás (is) *assemblage*-ként jelenik meg és működik (Gibson 2014: 9.). A kurátor ennek megfelelően **ágensként, élőlényként** kezeli a kiállítandó tárgyakat.

Wilhelm Gábor: Mark Leckey *The Universal Addressability of Dumb Things* kiállításában (2013, Hayward Gallery, Southbank Centre, UK) az egyes tárgyak hálózatban, *assemblage*-ban kommunikálnak egymással, részben a web logikájának megfelelően, részben a materialitás előtérbe helyezésével túllépve rajta (Smith 2013).

Tagadhatatlan, hogy az OOO álláspontja a dolgok egyenrangúságával kapcsolatban az együttműködésen alapuló kiállítási és gyűjtési gyakorlatra egyaránt rímel (Gibson 2014: 31.), mivel eleve többféle és egyenrangú résztvevők együtteseként tekint a dolgokra. A művészeti világban ez a nézőpont együtt jár a **többszólamúság** hangsúlyozásával. Habár a művészi tárgy más szereplő a kapcsolathálóban, mint a többi, de nem több náluk. A kurátor tehát visszalép: nem diktál, irányít, hanem a többiekhez hasonlóan részt vesz (uo. 10.). Az OOO tehát nem elhanyagolható hatást gyakorol a kurátori gyakorlatra: a materiális és nem materiális (mentális) folyamatok kapcsolatát gondolja újra, a természeti környezet ezáltal előtérbe kerül, a nem nyelvi reprezentáció kérdése pedig folyamatosan felmerül; a hangsúly eközben az eredmény helyett a folyamatra helyeződik, ezen belül magára a kiállításra (Waller 2016).

A kitágult, pluralizált világ művészeti leírásához jelentős mértékben járulhatnak hozzá az OOO fogalmai (Gibson 2014: 46.). A szubjektum, az emberi szereplő decentralizálása hatással van az esztétika újragondolására, amely a tárgyak autonómiáját hangsúlyozza (uo. 2.). A fő kérdés azonban: hogyan lehet a dolgok ágenciáját vizualizálni (Anderson 2014)?

Az OOO a múzeumokat és a gyűjteményeiket, valamint a múzeumi tárgyak szerepének újrafogalmazását sem hagyta érintetlenül (Harrison 2013). A múzeumoknak részben az *assemblage* fogalom gyűjteményre alkalmazása adott a korábbinál tágabb értelmezési keretet, részben a perspektivizmusban **központi világok** múzeumi kategorizálásba, leírásba és értelmezésbe vonása jelentett újszerű megközelítést. A múzeumi gyűjtemény ebben az újfajta keretben társadalmi és

materiális interakciók hálózataként írható le, olyan *assemblage*-ként, amely saját ágenciával rendelkezik, ami megoszlik a különböző emberi és tárgyi résztvevők között, beleértve a forrásközösségeket is (Harrison 2013: 22.).

Wilhelm Gábor: Philippe Descola francia antropológus 2010-es kiállítása (*La Fabrique des images*, Musée du quai Branly) az ontológiai fordulat jegyében készült: a rendező, Descola az általa megkülönböztetett (2005) négyfajta emberi ontológiát mutatta be: az animizmust, totemizmust, analogizmust és a naturalizmust.

Ha komolyan vesszük az ontológiai fordulat és a perspektivizmus alaptételét a különböző világok egymásmellettiségéről, akkor ez az ember, nem ember, tárgy egymást elkülönítő és kizáró, "nyugati" jellegű kategorizálására is hatással lehet a muzeológiai és örökségi gyakorlaton belül. Következetes alkalmazása történetivé, zárttá és mozdulatlaná teszi ezeket a praxisokat (Harrison 2013: 109.). Számos őslakos ontológia azonban nem ismeri (el), nem használja a tárgyakat, élőlényeket és embereket elválasztó határokat. Ha tehát fontos a "nyugati" antropológiai muzeológia számára a forrásközösségek értelmezése a gyűjteményekben őrzött dolgokkal kapcsolatban, a különbségek figyelembevételének megkerülhetetlenné válik. A gyűjtemények *assemblage*-értelmezése lehetségessé teszi, hogy az örökségre ne diskurzusként vagy szimbolikus jelentésadás folyamatként tekintsünk, hanem emberek és nem emberek közötti kapcsolatok emergens tulajdonságaként (uo. 110–111.). A tárgyak az emberekkel szimmetrikus viszonyban állnak, tehát érdemes velük mint önálló, saját jogú aktorokkal dialógust kezdeni.

Kritika

Az OOO erőteljes hatása ellenére több téren is lehetőséget ad a kritikára. Mivel nem foglalkozik komolyan a világ rétegzett, hierarchikus felépítésének lehetőségével (például nem tesz különbséget egyéni és társadalmi szint között), következetesen elutasítja ezt, így egy szinten kénytelen kezelni és leírni egymáshoz képest jelentősen eltérő szervezettségű dolgokat (például a tárgyakat, élőlényeket, az észlelést, szignifikációt, kommunikációt, a társadalmat és az egyént). Ez az ára annak, hogy ragaszkodik a szimmetriához. Csak a tárgyak szintje létezik. Ám éppen emiatt az OOO által megrajzolt keret több szempontból is törvényszerűen hiányos, leegyszerűsítő; valójában csak különböző perspektívákat ad – ám éppen ez benne az új és használható (Kennedy et al. 2013).

Ha eltekintünk az OOO által inspirált, de kevésbé filozófiai, sokkal inkább antropológiai nézőpontoktól, mint például a perspektivizmustól, akkor az OOO-t leginkább mint sajátos tudománytörténeti határvonalat tarthatjuk számon, amely a világ leírásának mikéntjét érintő fontos kérdéseket tett fel – alapvetően az ember, más élőlények és a tárgyak viszonyával kapcsolatban (Galloway 2015). Jelenleg úgy látszik, hogy az OOO egyfajta metanyelv, néhány közös terminus és téma gyűjteménye, de egységes filozófiaként nem létezik (Blake 2015). Mi a kapcsolat viszont a materialitás, a szocialitás és az imagináció között? A kérdés megkerülhetetlen, a választ

azonban az ontológiai fordulat alkalmazói is másképpen fogalmazzák meg. Ha csak a személy és a tárgy viszonyát nézzük, ami az OOO alappillére, gyökeresen eltérő álláspontokkal találkozhatunk. Latour elutasítja a szubjektum–objektum megkülönböztetést, Viveiros de Castro (1998) számára ez alapvető fontosságú, Descola (2005) pedig eleve feltételezi az ember–tárgy megkülönböztetést.

Az OOO feltett kérdéseket, de vissza is kérdezhetünk: *mi alapján* foglalja el álláspontját? Mennyire "nyugati" újból ez a filozófia, amely figyelmen kívül hagy minden más tudást? – kérdezi Latour kapcsán Zoe Todd kanadai indián antropológus, őslakos nézőpontból. Hogyan beszélhet demokráciáról az a megközelítés, amely éppen az ontológiája kiépítésekor nem ad részvételi lehetőséget más jellegű gondolkodásoknak (Todd 2014)?

Az emancipáció kérdése azonban, úgy látszik, mégiscsak elválaszthatatlanná vált az OOO-tól. Az antropológiai és a muzeológiai világra leképezve egyfajta párhuzam rajzolódik ki a posztkolonialista diskurzus őslakosokat érintő emancipatorikus törekvése, illetve a hétköznapi és a múzeumi tárgyak emancipációját szorgalmazó OOO-tárgyelmelet között – mint Viveiros Castro (2002) nézőpontjában, mely a fogalmi világok önrendelkezésének elismerésével biztosít teret az őslakos emancipációnak (Holbraad 2011; Harrison 2013: 110–111.). Az igazi kérdés: ezek egymással kialakított viszonya, pozíciója, hogy miként tudnak egymás világában kölcsönösen részt venni?

Wilhelm Gábor

Irodalom

Akrich, Madeleine – Latour, Bruno 1992 A Summary of a Convenient Vocabulary for the Semiotics of Human and Nonhuman Assemblies. In: Bijker, W. E. – Law, John (eds.): *Shaping Technology/Building Society: Studies in Sociotechnical Change*. MIT Press, Cambridge, MA.

Anderson, Kayla 2014 Object Intermediaries: How New Media Artists Translate the Language of Things. *Leonardo*, 47/4, 352–359.

Blake, Terence 2015 *Is Ontology Making us Stupid?*

<https://terenceblake.files.wordpress.com/2015/06/is-ontology-making-us-stupid.pdf>

Bogost, Ian 2012 *Alien Phenomenology or What It's Like to be a Thing*. University of Minnesota Press, Minneapolis.

Bryant, Levi 2011 *The Democracy of Objects*. Open Humanities Press, Ann Arbor.

Callon, Michel 1980 The State and Technical Innovation: A Case Study of the Electric Vehicle in

France. *Research Policy*, 9, 358–376.

DeLanda, Manuel 2002 *Intensive Science and Virtual Philosophy*. Continuum, London.

Descola, Philippe 2005 *Beyond Nature and Culture*. University of Chicago Press, Chicago.

Fenwick, Tara – Edwards, Richard 2011 Introduction: Reclaiming and Renewing Actor Network Theory for Educational Research. *Educational Philosophy and Theory*, 43/1, 1–14.

Fowler, Chris – Harris, Oliver J. T. 2015 Enduring Relations: Exploring a Paradox of New Materialism. *Journal of Material Culture* 20/2, 127–148.

Galloway, Alexander R. 2015 *Assessing the Legacy of That Thing That Happened After Poststructuralism*. <http://cultureandcommunication.org/galloway/assessing-the-legacy-of-that-thing-that-happened-after-poststructuralism>.

Gibson, Prue

2013 Machinic Interagency and Co-evolution. *M/C Journal*, 16/6.

<http://journal.media-culture.org.au/index.php/mcjournal/article/view/719>.

2014 *After the Passions: Object Oriented Ontology, Art and Art-writing*. University of New South Wales, Sydney.

Halbmayer, Ernst 2012 Debating Animism, Perspectivism and the Construction of Ontologies. *Indiana*, 29, 9–23.

Harman, Graham

2002 *Tool-Being: Heidegger and the Metaphysics of Objects*. Open Court, Chicago.

2005 *Guerrilla Metaphysics: Phenomenology and the Carpentry of Things*. Open Court, Chicago.

2009 *Prince of Networks: Bruno Latour and Metaphysics*. re.press, Melbourne.

2010 *The Quadruple Object*. zero books, Washington.

Harrison, Rodney 2013 Reassembling Ethnographic Museum Collections. In: Harrison, Rodney – Byrne, Sarah – Clarke, Anne (eds.): *Reassembling the Collection. Ethnographic Museums and Indigenous Agency*. SAR Press, Santa Fe, 3–35.

Hetherington, K. 1999 From Blindness to Blindness: Museums, Heterogeneity and the Subject. In: Law, J. – Hassard, J. (eds.): *Actor Network Theory and After*. Blackwell, Oxford, 51–73.

Hicks, Dan – Beaudry, Mary C. 2010 Introduction. Material Cultural Studies: A Reactionary View. In: Hicks, Dan – Beaudry, Mary C. (eds.): *The Oxford Handbook of Material Culture Studies*. Oxford University Press, Oxford, 1–21.

Holbraad, Martin 2011 *Can the Thing Speak?* <http://openanthcoop.net/press/wp-content/uploads/2011/01/Holbraad-Can-the-Thing-Speak2.pdf>.

Holbraad, Martin – Pedersen, Morten Axel 2017 *The Ontological Turn. An Anthropological Exposition*. Cambridge University Press, Cambridge, UK.

Kasprzak, Michelle 2013 *Speculative Realities. Blowup*. V2 Institute for the Unstable Media, Rotterdam.

Kennedy, Roseanne – Zapasnik, Jonathon – McCann, Hannah – Bruce, Miranda 2013 All Those Little Machines: Assemblage as Transformative Theory. *Australian Humanities Review*, 55, 45–66.

Kerr, Dylan 2016 *What Is Object-Oriented Ontology? A Quick-and-Dirty Guide to the Philosophical Movement Sweeping the Art World*.

https://www.artspace.com/magazine/interviews_features/the_big_idea/a-guide-to-object-oriented-ontology-art-53690.

Latour, Bruno 1986 The Powers of Association. In: Law, John (ed.): *Power, Action and Belief: A New Sociology of Knowledge*. Routledge – Kegan Paul, London–Boston, 264–280.

Mol, Annamarie 2002 Actor-Network Theory: Sensitive Terms and Enduring Tensions. *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie. Sonderheft*, 50, 253–269.

Pickering, Andrew 2015 *The Ontological Turn: Taking Different Worlds Seriously*.

<https://architecture.mit.edu/sites/architecture.mit.edu/files/attachments/lecture/tokyo-rev-060815.pdf>

Smith, Giulia 2013 *The Universal Addressability of Dumb Things*. *Frieze Academy* 17 May.

<https://frieze.com/article/universal-addressability-dumb-things>.

Todd, Zoe 2014 *An Indigenous Feminist's take on the Ontological Turn: 'ontology' is just another word for colonialism (Urbane Adventurer: Amiskwacî)*. <https://umaincertaantropologia.org/2014/10/26/an-indigenous-feminists-take-on-the-ontological-turn-ontology-is-just-another-word-for-colonialism-urbane-adventurer-amiskwaci/>.

Viveiros de Castro, Eduardo

1992 *From the Enemy's Point of View: Humanity and Divinity in an Amazonian Society*. University of Chicago Press, Chicago.

1998 Cosmological Deixis and Amerindian Perspectivism. *The Journal of the Royal Anthropological Institute*, n.s. 4/3., 469–488.

Waller, Laurie 2016 Curating Actor-network Theory: Testing Object-oriented Sociology in the Science Museum. *Museum & Society*, 14/1, 193–206.

Weibel, Peter – Latour, Bruno 2007 Experimenting with Representation: Iconoclasm and Making Things Public. In: MacDonald, S. – Basu, P. (eds.): *Exhibition Experiments*. Blackwell, Oxford, 94–108.

Néprajzi múzeum 2016 ©